

Jana Am. Komenského myšlenky národohospodářské.

Ze spisů jeho vybral Dr. Jan V. Novák.

Již starověku bylo známo, že válka budí v lidstvu nové síly a nutí k novým vynálezům. I v naší době se osvědčuje, že v bouřlivých dobách válečných sbírají a theoretisují se prakticky osvědčené umělosti lidové, že hledají se nové zdroje příjmů a blahobytu, že se uplatňuje a v soustavu uvádí nejeden poznatek, jehož si lidé dříve nevšímali.

Též hrozná válka náboženská XVII. věku, jež vyhubila a vylidnila naše kraje, že se téměř podobaly poušti, pobízela muže poctivě smýšlející, aby hledali pomoc proti úplné spoušti země tak vzdělané a blahobytem vynikající, jakou bez odporu byla před válkou třicetiletou naše vlast.¹⁾

Mezi muži těmi náleží zajisté Janu Am. Komenskému jedno z předních míst. Hmotné ztráty a zcizení veliké části majetku, ochuzení obyvatelstva bolestně se ho dotýká již v prvních letech české války.²⁾ Po prvních desíti letech bouří válečných úplně si uvědomuje, v čem záleží největší pohroma vlasti a jak by se nejspíše mohla napravit. Při samém odchodu do ciziny prohlašuje, že jen povznesením výchovy od nejútlejšího věku dítěte bude lze tomu pomoci. Skládá tedy pro národ český programní dílo, »Didaktiku«, nauku umělého vyučování, a hned potom pro české matky a vychovatelky »Informatorium (= Návod) školy mateřské«. Když pak poměry válečné na čas se obrátily ve prospěch evangelíků, složil spis »Haggaeus redivivus« (1631), v němž podal podrobný návod, jak obnoviti církevní poměry v Čechách ve prospěch svobody svědomí, jaká byla tu po vydání majestátu.

Pracovati dále pro vlast přímo již nemohl. Činil to tedy aspoň nepřímou, že svými spisy usiloval o to, aby přestaly války a ne-

¹⁾ Viz Pavla Stránského »Respublica Boiema.«

²⁾ Ve spise „Truchlivý“ I. (1622) a II. (1624).

přátelství mezi lidmi tím, že všickni poznají pravé své dobro a uvědomí si cíl života svého. Tímto cílem jest podle přesvědčení jeho poznání všech věcí na světě, k čemuž člověk již přirozenou povahou jest nutkán, a užívání jich pro dobro, čímž nabývá přípravy pro budoucí život posmrtný. Zjednati poznání takové bylo cílem spisů jeho »vševědných«, jež sestaviti pokládal za svůj cíl životní. Jednalo se při tom jen o shledání několika málo zásad, na nichž tento svět jest sestaven, aby lidstvo vniklo v jádro všech věcí. Že je najde, Komenský nepochyboval, když shledáno bylo několik základních pravidel jazykových, a mezi jazykem a věcmi je stálá souběžnost. Ale zásady ty měly se uplatňovati též při vyučování, aby mládež od útlého věku vnikala do pravé podstaty věci a neučila se jen slovům, jejichž skutečného významu by neznala.

Že v tom záleží hlavní nedostatek současného vyučování, uvědomovali si učenci různých národů v době Komenského plnou měrou, proto dávali knížatům a vládám rady k povolání proslulého správce vyučování, aby pro školy jejich vypracoval nové osnovy a k nim sestavil přiměřené knihy školní.

V Lešně, kam odešel do vyhnanství, učil vedle dětí českých exulantů též Němce a Poláky. Odtud učebné knihy jeho zavedeny byly do četných škol v Německu a Polsku, později chystal knihy pro školy švédské a určen byl za organisátora vyučování v té zemi, posléze kníže Zikmund Rákóczy a jeho matka Zuzana zvali ho do Uher, aby tu podle svých úmyslů založil školu vševědnou. V knížecím sídle, Šaryšském Potoku nad Bodrogem (v severových. Uhrách), pobyl tři a půl roku a vykonal tu velmi mnoho pro praktické rozřešení otázky, jak uvést do škol vědění věcné (reálné), aby žáci jen nepapouškovali, co se jim předříkává, ale vlastními smysly poznávali podstatu věcí. Proto všude přál přímému názoru věcnému, a kde ho nebylo, aspoň obrazovému.³⁾ Byl Komenský při vši horlivé snaze o theorii mužem velmi praktickým, bedlivým pozorovatelem a bystrým řešitelem otázek, jež souvisely s válečným stavem tehdejší.

Jsou to namnoze otázky, jež nyní řeší theorie národního hospodářství, kdežto politika národohospodářská hledí jim hovětí a je uplatniti. Ve svých knihách k učení latiny jako vyučovacího jazyka vědeckého Komenský s nevšedním rozhledem po všech

³⁾ »Svět vyobrazený« (Orbis pictus) jeho je knížkou světovou.

oborech lidského vědění zavádí žáky do prvního poznání světa. Nesmírná byla obliba a rozšíření knihy, kterou o latině nejprve vydal, »Brány jazyků v otevřené« (Janua linguarum reserata), jež i slávu jeho nejprve rozšířila, že i znalci ji uznávali za výhodnou pomůcku netoliko pro osvojení učeného jazyka, ale i za dobré uvedení do přehledu všeho vědění o světě. A třebas ani myšlenka »Brány jazyků« nebyla zcela původní, ani sbírka slov zde se vyskytujících všeska není od samého Komenského, přece soustava světa knihou představená zamlouvala se kde komu, tak že dvanáct jazyků evropských a několik asijských užívalo knihy na osvojení latiny, mužové latiny znalí pak učili se odtud jiným jazykům.

Svá pozorování o poměrech politických Komenský měl příležitost vyložit v Uhrách, byv povolán za reformátora školy v Potoce, sídle to knížete Jiřího I. Rákóczy a choti jeho Zuzany, rozené Lorántfy. Prvního pozvání dostalo se mu sice již za života tohoto vynikajícího velmože, ale k uskutečnění došlo teprve po smrti jeho, když povolání opětovala vdova knížecí s mladším synem Zikmundem.

Zavítav do Uher, našel tu Komenský nádherné sídlo knížecí, památku po spořivém pánu, jenž dal zámek nad řekou Bodrogem se vypínající nádherně vyzdobiti. Hlavním sídlem rodu byl však Karlovský Bělehrad v Sedmihradech, kde byla i vysoká škola, na níž působili dva bývalí učitelé Komenského, Jan Jindřich Alsted a Jan Jindřich Bisterfeld, později knížecí dvořan a rádce.

Komenský zajisté záhy zvěděl, že kníže Jiří I. Rákóczy byl vynikajícím hospodářem a dědictví své vlastní i své choti během třicetileté správy znamenitě rozšířil zejména statky po Bethlenu Gaborovi. Po míru Lineckém pak zbohatl ještě více, že se mohl starati též o zvelebení ujatých statků. Ve všem měl sám úplnou evidenci a vždy sám rozhodoval, co se stane s přebytkem. Lze jej po té stránce přirovnati k slavnému pánovi českému Vilémovi z Pernštýna, na jehož statcích již počátkem XVI. stol. bylo známé vzorné hospodaření, po válkách XV. věku tak důležité.⁴⁾

Také obchodem s plodinami na statcích získanými, zvláště s dobyt看, vejci a vínem (tokajským), Jiří I. velmi rozmnožil své bohatství, jsa vždy vzorně pracovitý, střídavý a osobně skromný. Než i o povznesení ducha národního mezi šlechtou pečoval, při

⁴⁾ Mnoho podrobností z činnosti Jiřího I. podává článek Josefa Šmahy ve Škole a Životě 1885.

svém dvoře vychovával šlechtické synky v dobrých mravech a dvorných obyčejích a na povznesení ušlechtilých způsobů založil i zvláštní spolek, do něhož přijímání jen ti, kdož se po té stránce osvědčili.

Též o náboženství evangelické pečoval, zpusťšené chrámy obnovoval a opatřoval je osvícenými duchovními. Svobodu náboženskou poddaným navždy zajistil mírem Lineckým (1645). Sám, byl horlivým čtenářem Písma, jakož i sběratelem poučných knih jež kázal rozdělit ve sbírky na svých statecích a půjčovati učencům. Do ciziny vypravoval vynikající doporučené studenty, kteří by později úspěšně působili ve vlasti nejen pro něho, ale i pro lidi Skromnost a šetrnost jeho se ovšem nelíbila šlechticům, kteří si libovali v divokých pitkách, neboť nejen na úřednictvu vymáhal pilnost a pracovitost, ale i na poddaných dožadoval se povinných dávek, že se ty vlastnosti podobaly lakomství. Ale štedrá podpora kulturních snah ukazuje, že tou slabostí netrpěl.

I vdova po Jiřím I., zemřelém v říjnu r. 1648, spravovala převzaté statky v duchu vroucně milovaného chotě. Štedrým podporovatelem věd ukázal se i mladší syn její Zikmund, jenž zdědil, jak se zdá, ducha otcova, ale také slabou jeho soustavu tělesnou, neboť zemřel nedlouho po smrti své choti Jindřišky Falcké, dcery bývalého krále Fridricha. Jeho také Komenský nejvíce měl na mysli, když přijal pozvání do Uher, neboť starší bratr Jiří II. byl více vojákem a rád se účastnil s vrstevníky hojných hostin a pitek, že se mu proto i od otce dostávalo pokárání.

Komenský zajisté záhy správně pochopil poměry uherské, pronikl život lidí, s nimiž se stýkal, a zvěděl též, jak žil kníže Jiří I. Brzy pochopil, že pro dokonalé provedení úmyslů jeho tu půda není připravena, ježto pravidelnému, ukázněnému životu nikdo nechce zvyknouti. Není tedy divu, že již po roce chtěl odejít a jen usilovnými prosbami kněžninými dal se zdržeti, že vytrval v Potoce do června 1654. V posledním pololetí pobytu jakýmsi triumfem proň byla školská divadla, v něž proměnil text Brány, aby studenti měli příležitost před rodiči ukázati svůj pokrok, zároveň aby obecnstvu předvedli aspoň obrazně rozličné práce, jichž by neznalo. I kněžna s hostmi bývala při představeních.

Nezdarem posláni svého Komenský zajisté nemile byl dojat a jako bystrý pozorovatel a muž ve světě sběhlý dovedl postřehnouti, kde leží toho příčiny.

Vyložil je v knížce, již odcházeje věnoval knížeti Jiřímu II. kde způsobem národního hospodáře docela důstojným objasnil, na čem se zakládá »štěstí národa«.

Název nevelkého, ale velmi obsažného spisku jest:

»ŠTĚSTÍ NÁRODA. V zrcadle vystavené těm, kdož by chtěli poznati, jsou-li šťastni a jak by se šťastnými státi mohli.⁵⁾

Spisek založen jest úplně logicky. Vycházeje od pojmu národa (gens — natio) jako sdružení lidí, poslých z téhož kmene, bydlících na témž místě, mluvících týmž jazykem, poutaných k sobě svazkem svornosti a snahy o dobro obecné. Zvrhlý proto je národ, jenž si neuvědomuje neblahý svůj stav a cizím štěstím nedává se pohnouti, aby o ně též usiloval. Šťastný za to je národ, jenž zná přednosti lidské přirozenosti a hledí jich všemožně užiti.

Vizme již, v čem Komenský spatřuje podmínky štěstí národního. Shledal jich jako theolog především z bible, mimo to z výroků moudrých mužů a ze soudu obecného lidu celkem osmnáct: 1. Početnost národa; 2. sídla pro lidstvo vhodná; 3. místa k samostatnému bydlení, bez příměšků cizích; 4. vůkol sídel dobré sousedy; 5. neb aspoň schopnost národa jim čeliti a zjednati si mír; 6. vnitřní v národě svornost a mír; 7. dobré zákony; 8. dobré úřady jako strážce zákonů; 9. vrchnosti až po panovníka z rodu domácího; 10. panovník ten aby krajanům přál a neutlačoval jich; 11. možnost bez překážek hleděti si svých prací; 12. zdárný rozvoj orby, řemesel a umění; 13. plynoucí z toho zámožnost, aby každý v klidu mohl požívatí ovoce své práce; 14. bezpečnost osoby a majetku; 15. vychování mládeže a péče o humanitu; 16. čistá a vřelá bohopocta; 17. zvláštní znamení přízně boží; 18. uznání u jiných národů.

Jak patrnó, dotýká se tu Komenský všech hlavních složek bytu národního, jimiž se obírá národohospodářská věda naší doby. Tak podmínky 1.—6. budeme počítati k otázce populace, podmínkami 12.—14. řeší se politika agrární, průmyslová a tržní, 7.—11., 15.—16. náleží k politice sociální. Poslední dvě známky souvisí se zvláštním názorem Komenského o postavení národa ve světě podle určení božího, což se projevuje znameními a proroctvími (jako když dáno bylo Čechům prvním poznati nové světlo

⁵⁾ Spisek původně latinský (»Gentis felicitas«) vydán tiskem r. 1659; český překlad ve Světové knihovně.

evangelia), a s uznáním u jiných národů, jehož se může dostati některému národu asi tak jako Israelitům.

Vizme již, jak stručné ty podmínky Komenský dále podrobněji rozvádí. Že zakladatel národa Israelského politice populační a významu jejímu pro budoucnost národa výborně rozuměl, víme z knih Mojžíšových, jež hojně potomstvo kladou za hlavní pří-pověď patriarchům danou a neplodnost žen pokládají za trest boží. Toho se tu též Komenský dokládá. K podmínkám hojně po-pulace a rozvoji národa náleží především příznivé poměry půdy a zdravé podnebí krajiny, v nichž některý národ bydlí, což bylo také Israelitům zaslíbeno. Že podporuje klidný rozvoj národa též kompaktnost národa, o níž Komenský mluví na třetím místě, je známo. Jiné theorie novověké ovšem poukazují na zdokonalování ra-
 cy míšením. Ale Israelitům bylo zákonem božím výslovně za-kázáno bydlení s jinými národy, naopak měli pohanské sousedy vyhubiti. Že se jim to nikdy nepovedlo, je z historie známo. K příznivým podmínkám populace náleží klid od sousedů a schop-nost vynutiti si jej po případě zbraněmi. Že po vítězných vál-kách následuje hojný vzrůst národní síly, znaly již knihy staro-zákonní, učí tomu i dějiny starořecké, proto Komenský válečné štěstí počítá k podmínkám štěstí národního. Vnitřní mír a svor-nost národní ovšem jednomyslně se považuje za první základ vzrůstu národa.

Pokud se týče průmyslu, Komenský poukazuje, že pracovitost všech vrstev národa, zejména pak rozvoj řemesel a svobodných umění povznáší štěstí národa. Lidé přičinliví rádi závodí vespo-lek, majíce ze své snahy prospěch, tím zároveň ubývá lenochů a žebráků, škodlivé přítěže národa. Z pilnosti rodí se blahobyť, jaký byl za Šalomouna, jehož kralování Israelité pokládali za vrchol národního svého vývoje. S tím blahobytem přímo souvisí obecná bezpečnost; může-li si každý příslušník národa opatřiti, čeho potřebuje, nehledí jeden druhého oloupiti. Bezpečnost osob i majetku bývá též výsledkem dobrých zákonů. Ty však nestačí, nemají-li moudrých vykladačů, poctivých orgánů výkonných, aby byli laskavi k lidem dobrým, přísní ke zlým. Zvláštním štěstím pro národ Israelský bylo, že měl krále z rodu domácího (Davi-dova), pročez i království Judské bylo celkem šťastnější a trvalo déle než Israelské, kde přece byla většina kmenů. K štěstí národ-nímu náleží obecná svoboda všech stavů, poněvadž podle soudu Komenského každé dobro je tím lepší, čím více lidí má na něm

účast. Mezi zvláštní veliké dary národa náleží přirozená bystrost, čipernost, chuť do práce, neboť v takovém národě se vše daří. Ze i ta stránka je podmíněna mnohými okolnostmi, podnebím, potravou, račou, toho Komenský ještě neuvádí, poněvadž se to asi ještě neznalo. Pro pokrok národní hlavním požadavkem jest dobrá výchova mládeže, o niž pečovali již staří zákonodárci, neboť na dobrém začátku života záleží vše, a mnoho lidí moudrých udržuje svět. Šťastný tedy národ, který má dobré školy, dobré knihy, dobře vede mládež k dobrým zvykům. Čistá bohopocta jak přispívá k štěstí národa, ukázalo se na vyvoleném národě. Ale i zvláštní znamení přízně boží, neobyčejné události, mužové zvláštními dary nadaní bývají součástí národního štěstí, jež si národ některý uvědomuje teprve z uznání sousedů. (Dokončení.)

Nová kniha o českých dějinách hospodářských 17. a 18. věku.

Referuje prof. Dr. Josef Šusta.

Na době mezi válkou třicetiletou a probuzením národním utkvívá oko naše jen nerado; jest příliš zastřena stínem zlých strastí lidu českého. Než jak důležité přes to jest její vědecké poznání i pro přítomný život náš a uvědomění politické, ukázaly již práce předčasně zesnulého Bohuše Riegra o státních a správních změnách 18. věku, a do téže doby, přišereené a málo známé, razí stezku neméně důležitou i nová práce prof. Josefa Pekaře. Má ovšem název poněkud těsně odborný: »České katastry 1654—1789«, a ani titulní připomenutí, že se tu jedná o katastrech »se zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským a ústavním«, nevystihuje všeho bohatství látky v knize shrnutého. Bohatství to se objeví teprve tomu, kdo ji přečte nebo aspoň prohlédne podrobný a účelně sestavený rejstřík věcný, k dílu přiložený. Neboť vskutku vycházejí od katastrů Pekař podává tu podrobné dějiny bernictví českého v 17. a 18. věku tak, že zároveň řeší valnou měrou i jiné, důležité otázky: zejména vliv břemen daňových na hospodářský vývoj země a podíl, jaký měly veliké oběti českého lidu na vzrůstu a ucelení moci domu rakouského.

Skromný titul knize vtiskla patrně okolnost, že vznikala vlastně in margine práce jiné. Hodlaje v třetím svazku své »Knihy o Kosti« vyličiti účinky tereziánské úpravy daně gruntovní na českém venkově, Pekař poznal, že základy daně té a řády k ní se pojící jsou dosavadní literatuře historické i právnické skutečná terra incognita. Šel tedy odhodlaně do archivů a sledoval věc tak